

אין מקום שהוא הבית

אלינור דרזי

באיזה רגע חדל בית להיות בית? כשהגג מוסר מעליו? כשמפרקים את החלונות? כשהקירות קורסים? באיזה רגע הוא נהפך לערמה של פסולת בניין? [...] ואז, יום אחד, מתמוטטים לבסוף קירות ביתך. אבל אם הדלת נותרת על כנה, די לך לעבור דרכה, והנה אתה שוב בפנים. נעים ללון תחת כיפת השמים. אין דבר אם יורד גשם. הרי זה לא יכול להימשך זמן רב.

- פול אוסטר, המצאת הבדידות, תרגום: משה רון

בסדרה (Homes for America 1966-1967) צילם האמן האמריקאי, דן גרהאם, בתים משפחתיים בשכונות פרוורים ברחבי אמריקה. העבודה הוצגה תחילה כמצגת ובה עשרים שקופיות, ולאחר מכן כמאמר, בפורמט כמו-מגזיני, המשלב טקסט ותצלומים. שני אופני התצוגה חשפו את הסדרתיות שבה נבנו השכונות ואת האסתטיקה של האורבניות החדשה של ארצות הברית אחרי המלחמה. העבודה הדגישה את ההתבוננות המקיפה והטיפולוגית של גרהאם על הבית האמריקאי החדש במקומות שונים ברחבי המדינה.

במשך שנים, במסגרת יצירתה השוטפת, יוצאת ליאת אלבלינג לשוטט בשכונות מגורים ומצלמת אותן. עמ' 71-77 בארכיון התצלומים שנוצר ניתן למצוא תצלומי בתים, שנבנו במסגרת הפרויקט הלאומי "בנה ביתך". הפרויקט, שבמסגרתו רשאי המשתכן לתכנן על פי טעמו הפרטי את ביתו על קרקע שהמדינה מציעה למכירה במחיר מסובסד, ביטא שינוי משמעותי בנוף הבנייה הציבורית בישראל. בתוקפו נפרדה המדינה מהסדרת סגנון בנייה אחיד. שיטה חדשה זו שווקה החל משנות ה-60 של המאה ה-20, ונעשה בה שימוש נרחב יותר ויותר לאורך השנים ברחבי הארץ, מהצפון ועד לדרום. דרך שיווק זו נחלה הצלחה בקרב רוכשי הקרקעות, שזכו בחופש יצירתי, שנדיר למוצאו בפרויקט דיור ממשלתי. סדרת התצלומים של אלבלינג מציגה את פרוורי ישראל באמצעות מבט על היצרנות הקבלנית ועל הפעילות האדריכלית, שתוצריהן נשלטים על ידי הדמיון האינדיווידואלי יותר מאשר על ידי חוקי המשטר האסתטי של הבנייה הממשלתית, ועל כן היא מפגישה לבנים גלויות עם בטון חשוף, קירות שפריץ עם אבן מוחלקת, מרפסת כאן, חלון שם, לעתים דשא ולעתים אדמה.

ב-Homes for America מציג גרהאם סדרת בתים סכריניים, אשר כשמתבוננים בהם כמכלול נראים כמו בתי משחק; צבעיהם מרהיבים והרמוניים, הגודל זהה, הסדר גיאומטרי ומופתי. כמעט נדמה שיצאו מפס ייצור. הצופה המתבונן כמעט אינו יכול להבחין בין בית אחד לאחר, בין רחוב בעיר אחת למדינה אחרת, והשלווה, העולה מהסטנדרטיזציה הנגלית, צורמת. סדרתיות התצלומים נועדה לתת הד לצרימה זו, והשאלה "איפה אתה גר?" נענית בדממה משתקת.

להבדיל מהסדרתיות המופיעה אצל גרהאם, אלבלינג מציגה סדרה שבה היעדר השיטתיות הוא הסדרתי. הדבר בולט במיוחד בתצלומי הבתים הדו-משפחתיים. ריבוי צורות המבנים ואפשרויות הבנייה, הפותח צוהר לטעמו האישי של האזרח הישראלי ולשאלה מהו בית אידיאלי עבורו, מעיד על אינסוף המובנים של מושג הבית. שתי הסדרות מציגות את מראהו החיצוני של הבית, והבתים

העלומים בשתייהן מציגים את השאלה: מהו הבית הקונקרטי ומהי הדרך לבנות אותו; בד בבד, שתייהן שואלות: מהי מהות הדימוי של בית? על דרך הזרות בין הביתי לאנושי, התצלום אינו יכול להכניס אורחים. הצופה בו תוהה: "מי גר פה?" או "מהו הביתי?", והבית מתגלה כאל-ביתי. זרות זו נוכחת ברבים מתצלומיה של אלבלינג. נדמה כי אצלה דימויי הבתים, המבנים האדריכליים, אינם עומדים כמושא צילומי גרידא: המדיום אינו משמש אותה רק לתיעוד ולרישום. עבודתה של אלבלינג עוברת דרך השאלה על הדבר המצולם אל השאלה בדבר האפשרות של הצילום. נושא הבית פרדיגמטי לעיסוקיה, והמדיום הצילומי מהותי לו בה במידה. התצלום מהדהד עבודה ביתר שאת את מה שלא נראה בו, בזרות של מה שאינו נגלה לעין, מה שאין לו דימוי. לטעמי, סדרת תצלומי הבתים שלה מציגה לא רק את הפער בין חלום הבית לבין שברונו, כפי שהוא מתגלה באסתטיקה השברירית של הפרויקט הממשלתי, אלא גם את יכולת החשיפה המוגבלת של פעולת הצילום. לעומת הסדרה של גרהאם, המציגה אחידות וזהות רציפות שעושרן הכמותי הוא המעורר מבוכה בשאלה על הביתי, הסדרה של אלבלינג מציגה רצף שבו קיר זר לזה שלצדו: ומתוך כך לא רק הבתים מעוררים חוסר נחת, גם התצלום עצמו מודה בזרות, בכך שלעולם לא יהיה מצג לאידיאל הומוגני; הוא לא יהיה מושלם.

מחשבה זו מתחזקת כאשר בוחנים את הסדרה (Untitled (2008-2012) שבה התערבה אלבלינג באופן פעיל, באמצעות תוכנות עריכה גרפיות, באפשרות ובחוסר האפשרות של הבית. אלבלינג צילמה מבנים אדריכליים ונופים ברחבי הארץ, ובאמצעות עיבוד דיגיטלי הוסיפה והסירה אלמנטים מבניים. בתהליך של פירוק ובנייה היא מוסיפה ומעלה שאלות על מהותו של הבית ועל האופן שבו ניתן להקים בית, לבנות בית. בהקנטה מרומזת נראה כי היא שואלת: "מה היה קורה אילו?", ומיד משיבה בעקיצה על הדימוי הנורמטיבי של הבית והנוף ועל האפשרות לתעדם.

מי שישהה את המבט אולי יראה בתצלומים אבסורד – בית שהוא מבצר, ללא חלונות ודלתות, ואולי זו משאלה ילדית, המהדהדת את הפילוסופיה שבבסיס תכנית "בנה ביתך". בסדרות אלו המחשבה על פרויקט דיור ממשלתי, על שכונה, על ארץ, מטילה ספק בבית ה"נכון" וה"טוב". לצד הדימוי המתגלה לעין, פועלת גם הסטנדרטיזציה, שיוצרת פעולת הצילום, כפי שעולה אצל גרהאם. אך בעוד אצלו הסדרתיות מעוררת אימה, שאלת הבית העולה ביצירתה של אלבלינג פוסעת צעד אחד נוסף במחשבה על הבית האפשרי ועל זה הבלתי אפשרי. היא יוצרת מרחבי חיים באופן פעיל, ובכך היא מציגה את המאבק עם השאלה בדבר הדימוי בכלל והבית בפרט. באמצעות הדימוי המעובד של הבית היא בוחנת נורמות של ייצוג וחותרת תחתיהן, ומכאן – תחת מה שיכול להשתמע מהסדרתיות ומעלה את השאלה על אפשרות ייצוג המציאות בתצלום.

בתצלום, כמו בבית, רב הנסתר על הגלוי. אלבלינג מציגה את עצמה כצלמת ויצירתה מבטאת מחשבה פוסט-מודרנית באמנות העכשווית על המדיום הצילומי ועל כוחו. הדיון על פעולת הצילום ועל התרמית שבחובה אינו מצטמצם אצלה למבט שמייצרים המצלמה או המחשב; הבלתי אפשרי אינו דימוי בלבד, אלא הוא בר הופעה "בחיים". הוא נגלה בעבודות שבהן אלבלינג זונחת את המצלמה, למשל בכחול וירוק, 2011. בעבודה זו היא מתחקה אחר מבנה העומק של יצירות טבע דומם, בציורי נוף או בתצלומי נוף; בהשטחת הטבע לשני לוחות זכוכית צבועה המונחים במאוזן, כחול שמים מעל ירוק דשא, היא מפרקת את תמונת הטבע הגנרית ליסודותיה בחומר תעשייתי. העבודה ממחישה כיצד עדות לטבע אפשרית גם באופן שאינו "טבעי", ומצהירה על האופן שבו פועלים הדימוי והמבט:

החומר מייצר בעיני הצופה תמונה, ומכאן – מחשבה, אולם ה"עדות" אינה קיימת בהכרח בשטח. הדימוי מייצר את השאלה, מהו בעצם ייצוג נוף, או לחלופין – מהו בעצם הדימוי עצמו? את הבירור על עשיית הפסל והתמונה אלבלינג ממשיכה ומעמיקה בסדרות Interactions ו-Proposals for Disorder, שבהן הצילום מתקיים כמוצא אחרון של פעולה ארוכה הרבה יותר. כשנכנסה לראשונה לסטודיו חיצוני לביתה, השתנו תנאי יצירתה של אלבלינג והתאפשרה לה התנסות נרחבת יותר בעבודה ידנית של יצירה פיסולית מורכבת. היא מייצרת מרחבים ארכיטקטוניים, מודלים תלת-ממדיים, שהיא בונה בעמל כפיים. העבודה החומרית אורכת שעות ארוכות, והתשוקה לייצר את אלה הביאה אותה ללמוד מלאכות יד, השמורות לרוב לפועלים ולאומנים, להתמחות בהן ולהתמקצע בשימוש בחומרים המשמשים לבניית בית. בשלמות מתוזמנת של אור, של גוונים ושל חומרים, אלבלינג מייצרת דימויים של מרחבים מושלמים. בתיאום פלאי בין הדימוי למסגרת היא בוראת אובייקט אמנותי מרהיב ומתעתע. אך בהתבוננות ארוכה במרחבים שהיא בונה, המבנים שבתוכם מתגלים כבלתי אפשריים. דלת אמנם מובילה לחלל, אך המדרגות מובילות לקיר אטום; אי אפשר לעבור מבעד לפתח הקיר המעוגל הזה, ומהחלון אי אפשר להתבונן בדבר. כאן, במרחבים האלה, כמו באלה שבסדרה (Untitled) (2008-2012) אי אפשר לגור. המבנים שהיא יוצרת הם מודלים בלתי שימושיים, אשר לא יוכלו לשמש אידיאל לאדריכל, לקבלן או למשתכן בתכנית "בנה ביתך", השואפים לממש את "הבית המושלם" שלהם על מגרש הבנייה.

בשילוב שהיא עושה בין החומרי לצילומי, אלבלינג מרחיבה את השימוש במדיום: הצילום הוא פעולה אחרונה בסדרה של פעולות, והעדות הנוצרת באובייקט הסופי אינה מעידה על מה שהיה: על העבודה הקשה, על הזמן שארכה העבודה, על ייצור האובייקטים המצולמים. לדבריה, בניית המודלים עונה על צורך, שהשוטטות אינה יכולה לענות עליו: העבודה היצירתית בחומר, המגע והכוח שבבנייה. כך היא מעמידה מחד גיסא את הצורך בדימוי, את התשוקה שהובילה אותה לייצר את המרחבים, ומאידך גיסא את ההכרה בחוסר האפשרות של העדות, בתצלום הסופי המהיר, אשר יעיד על מקום בלתי אפשרי שהתקיים לפניו.

באופן זה, אלבלינג משתמשת במדיום הצילומי ובשאריות האובייקטיביות שעוד נותרו בו כדי לבחון שאלות על עצם אפשרות היצירה של מרחב. היא חושבת את הדימוי על כל רבדיו ועומקיו: בבנייה של הדימוי, בחומריו, באור, בצל, בקומפוזיציה, במרקם ובצבע, ביצירתו בהדפסה, בצבע המסגרת, הנייר והשוליים הנעלמים. באמצעות כל אלה היא יוצרת מרחב, שההתאמה המושלמת המשתקפת בו יוצרת מחיקה במקום הדגשה: היא הדהוד הקול שאינו נשמע. הייצור של אובייקטים "מושלמים" רק מקשה על יכולת ההבחנה במרחב האמיתי, ומדגיש עוד כמה קשה לנו להבחין באופן שבו המרחב הוא פבריקציה של דימוי, יצירה של קבלן, אמן, אדריכל או מדינאי, אפילו במקום האינטימי שהוא, לכאורה, מרחב המחיה. כך, האינפורמציה המיידית של הדימוי המתגלה בתצלום, זו האינפורמטיבית, מצהירה על עצמה מראש כבלתי אפשרית.

כאן ניכר ההבדל בין מטרתה של אלבלינג לזו של גרהאם. אצל אלבלינג, הצילום ועבודת הבנייה הולכים יד ביד – מהות הדימוי, המופיע בעיני הצופה, מעורערת כמו מהות היצירה עצמה. נדמה שאלבלינג אומרת כי אין מקום שהוא "הבית", ולכן גם אי אפשר לייצר דימוי שלו; ואולי אפילו הדימוי של הבית הוא הצהרת הכישלון שלו. ביצירה האקטיבית של המבנים היא כבר לא צריכה שהרחוב, השיכון או העיר יגלו לה סוד, כמו בעבודות השוטטות: אלבלינג מיידעת את הצופה כי מה

שאינהרנטי לפעולת הצילום אינו הכתיבה הנרטיבית של המציאות, אלא, באותה מידה, גם מה שהתצלום מחזיר לצופה, בהופעה של היצירה ובפרפורמטיביות שלה. עבודתה מעלה את הטענה, כי לא רק המציאות יוצרת מבנים ארכיטקטוניים בלתי אפשריים, גם דימויים עושים זאת. בגוף יצירתה של אלבלינג הבית הקונקרטי מתקיים לצד בתים פוטנציאליים, המתקיימים בדמיונו של הצופה; הבית מופיע כדימוי, לעולם לא "שלי", אלא מתקיים כהצעה, כרעיון, כגעגוע. השאלות "מהו הבית?", "איפה הבית?", "מי גר פה?" – נראה שייוותרו לעד ללא מענה.